

KAMI I BRODEL, ILI GOVOR O MEDITERANU KAO O PROJEKTOVANOM JEDINSTVU

Želeo bih da minimalizujem značaj previše nametljivih razlika i sličnosti između Brodela i Kamija. Napokon, nije previše teško da se iznalaze diferencije i sličnosti između jednog istoričara koji je veliki deo naučne delatnosti posvetio zahvatu Mediterana i pisca koga je zbog prozračnosti i jednostavnosti stila Rolan Bart opisao kao nosioca belog pisanja, a Edvard Said „demaskirao“ kao predstavnika evrocentrizma u neevropskom svetu. I Brodel i Kami su se kretali na geografskoj pozornici Mediterana, napajali su se elementima njegove istorije, štaviše, mogu se pokazati barem neka markantna preklapanja njihovog biografskog kretanja. Razlike su više nego očevidne. Brodel, koji piše o istorijskim transformacijama doživljava katarzu osećaja celine u Dubrovniku, sve više se približava stvaranju strukturalističke optike, izlažući se optužbi da potcenjuje domet onog subjektivno-ljudskog. A Kami je oblikovao egzistencijalističku osamu imajući na umu svetleću moralnu subjektivnost koja se sučeljava sa tragičnim konfliktima u istoriji. Brodel je ispisivao sekvence, ritam ponavljanja svakodnevice Mediterana, i negirao je prevlast političkog tumačenja istorije. Njegova geografska perspektiva Mediterana stvara imaginativne, kartografske, ekonomske, ili kulturne projekcije. Takva perspektiva omogućava stvaranje raznih vrsta znanja, a sva ona zavise od određene geokulturne dinamike. Kamijevi urbani junaci sasvim sigurno ne bi mogli da reprezentuju figuru koja u Brodelovim opisima mediteranske književnosti igra ulogu unutrašnjeg drugog, to je, naime, gorštak koji silazi na ravnicu, a uvek praćen sumnjom, barem od Homera.

No mene ipak ponajviše interesuju Brodelove i Kamijeve diskurzivne konstrukcije jedinstva Mediterana, kao i tematizacija ekonomije razmene između Mediterana i Evrope od strane i jednog i drugog. Kako se jedinstvo Mediterana pojavljuje kod Kamija? Tamo gde Fransis Bejkon kaže „Mi Evropljani“ on će reći „Mi, Mediteranci“, izvodeći jedan performativni akt povezivanja svih Mediteranaca u jednu celinu. Kod Kamija ovaj performativni akt izrasta iz zgusnutih protivrečnosti, sa jedne strane pred njim se uvek otvaraju značenja slučajnosti individualnog iskustva, krhkost onog pojedinačno-ljudskog, a sa druge strane sastavni deo njegovog stvaranja je da on uvek skriva svoje lice, nikad se ne otvara previše, kao da traži maske kada se odlučuje da uprkos svemu bude izložen u javnosti. Na jednoj strani je asocijalni anarhizam koji slavi samoću kao breme spram bilo kakvog stranog prodora, na drugoj strani sija hipertrofirana briga da čovečanstvo ne podleže svojoj sopstvenoj krhkosti. Kamijev poznati jezički obrt svedoči o opsesivnom traženju fuzije između Ja i Mi: *ja sam pobunjenik, ja se bunim, a mi jesmo, mi egzistiramo*. U njegovoj apoteozii mediteranskog duhovnog krajolika provejava neka helenistička naivnost, naročito tamo gde prevladava prekomernost lirske ekspresivnosti u njegovim esejima i dnevnicima, ali i tamo gde evocira atletsku slobodu tela, ili blaženu obnaženost čoveka u helen-

skoj umetnosti. Tu je i prizivanje neke vrste preekološke ekstaze sa prirodom, zapravo upućivanje na gubitak osećaja za uzvišenost prirode, za njega genuine mediteranske crte koja se neprestano degradira apsolutizacijom i obogotvorenjem istorije. Jer, Kamijev Mediteran se uvek ispisuje polarno: kaže se da je crkva protraćila mediteransko nasleđe, jer je stavila težinsku tačku na istoriju umesto prirode, doprinevši time kulturnom statusu istorije, nastanku istorije kao Boga koji komanduje, a ne dozvoljava da se stvari rascvetavaju do stvarnog života. I Internacionala je za njega žestoka borba između nemačke ideologije ukotvljene u finalizaciju istorije i mediteranskog duha, a ova borba samo otelovljuje metafizičke polove između sanjarenja i tradicije, divljaštva puberteta i muževne snage, između čežnje zasnovane na spoznaji i prosvećene hrabrosti. Evropa je za njega *modus deficiens*, a Mediteran je kao što dolikuje njegovim toposima označilac svetlosti, ili, označilac, kako čitamo, „stare, danas već potamnele svetlosti”. I Kami se onda pojavljuje kao aktor sećanja na ovu svetlost, njegovo pisanje je izvesna vrsta mnemotehnike mediteranskog svetla. Štaviše, na mnogim mestima umetnost sama se pojavljuje kao medijum sećanja i kao sfera čuvanja ovog spomenutog svetla.

No verovatno bih se maćehinski odnosio prema Kamiju, ako bih zastao ovde, i ne bih dodao barem neka razjašnjenja koja naravno Kamija ne oslobađaju od tereta protivrečnosti, ni od optužbe da je pojednostavio susret sa nemačkim mišljenjem. U polemičkom pisanju solarni mislilac Kami naime ne lokalizuje Mediteran geografski strogo kao Brodel, nego ga projicira kao poziciju koja je „između”, projektuje Mediteran zapravo kao poziciju koja sažima u sebi neku sredinu. Tako će Kami da govori o poziciji između istorije i nostalgije, između Francuske i Alžira, između lagodnog, plitkog nihilizma i apsolutizovanih vrednosnih obrazaca, između omlitavelog, umrtvljenog kvijetizma i nereflektovanog čina, to jest, o položaju između različitih ekstrema, o protivrečnosti koja nikad ne nalazi razrešenje. Pri tome, Kami je osetio opasnosti toga da se Mediteran izdvoji na osnovu logike suprotstavljenosti Juga i Severa, zato je i našao za shodno da protestuje protiv toga da se razlika između Mediterana i Severa, kako je on nazivao ove geografske entitete, knjiži kao apsolutna. Mediteran je za njega, kako se to kaže na jednom mestu, *merilo* koje sažima u sebi napetost, merilo koje posreduje vrhovne napetosti. To je umerenost koja nije ništa drugo nego tenzija, konflikt, bolje reći iskrsla šansa za mudro upravljanje konfliktima.

Meni se čini relevantnim da progovarajući u demokratiji koja je grčko-mediteranski izum i gde demos uvek uzima reč, Kami tumači svoje zamisli o tragediji. Njega zanima u kojoj meri ljudi određuju svoju subinu kada im se ona približava samovoljno. I povodom luka karaktera i sudbine se njemu otvaraju vidici koji povezuju demokratiju i tragediju. Kami pokazuje da svaka demokratija sadrži barem neke momente tragedije, neprestano stvarajući opasnost nihilističkog bezdana koji je on sagledavao kao ogromnu opasnost. Nije demokratija sama po sebi otelovljenje tragične forme, ali ona nije imuna od tragičnih efekata, štaviše ona se pojavljuje kao proizvođač tragičnih efekata. I nije li u ovakvom isticanju političkog značaja tragedije, ove grčko-mediteranske forme, stavljeno do znanja da se mora napraviti pomak u odnosu na svaku olako izricanu pohvalu i slavljenje Mediterana? I nije li tragedija gde su sve sile jednake, jer svaka sadrži istovremeno i ono dobro i ono loše, paradigmatična forma za Kamija? I nije li onda tragedija forma povezivanja, inkluzivnosti koja nosi na sebi mediteranski pečat, ali se pojavljuje i na drugim delovima

Evrope, noseći u sebi latentnost kulturne razmene, polifoničnog zajedništva? Sumirajući navedeno, mogu se složiti sa Entonijem Bouerem koji je Kamijev kompas preveo kao *meridijan* i koji je višestruko pogađajući. Meridijan ovde priziva topologiju vrha, intenzifikaciju, uspinjanje do razumevanja najodlučnijih konflikata. I uputimo li se ka jednom, priznajem, dobronamernom tumačenju Kamijevog opusa, tada ćemo prepoznati Mediteran ne kao pastoralnu idilu, nego kao procesuirajući sklop aspekata, procesualnu otvorenost koji nas uvlače u vrtlog najznačajnijih pitanja.

Pratimo li Brodelove naznake o Mediteranu nailazimo na izraze kao što je „kontinuitet“, „arhitektonsko jedinstvo“, „celokupnost“, „svet za sebe“, „svetska pozornica“, „ekonomija-svet“, „organizam“, „jedinstvo prostora“, „eksperimentalni prostor“. Za njega je Mediteran istorijski entitet, uprkos ekonomskim i političkim, antropometrijskim razlikama jedno postojeće prekomorsko zajedništvo. Nadalje, on je oprostorenje vremena, geocivilizacijska sprega prostora i vremena, njegovi otoci i poluotoci koji su zračili civilizacijskom energijom, planine, visoravni, nizine, rubovi i okviri su prostorne konfiguracije toka vremena, takoreći prostorne kristalizacije istorije. Ono što se nekome čini efemernim momentom geografije, kod njega postaje relevantnim, sve što je istorijski nastalo zapravo biva elementom prostora Mediterana. Brodel opisuje Mediteran da bi pronalazio geografske determinacije. U cilju toga da zahvati stalnost i vekovitost Mediterana Brodel se ne libi toga da mediteranske poluotoke naziva prvim ličnostima istorije prizivajući geografske figure kao kolektivne individualitete. Kao što neće zazirati od toga da države-gradove koji započinju svoj put upravo ovde naziva isto tako istorijskim ličnostima. Mediteran se preciznije definiše kao more opkoljeno planinama, to je more za koje je još Platon rekao da obitavamo oko njega kao što žabe sede oko močvare, i zajedno sa Ciceronom nagovestavao koruptivnost gradova pored mora. To je i more povodom čijih dubina se već Aristotel zgražavao. Način kako nastaje i opstaje Mediteran kao civilizacija, to jest, kao splet svakodnevnih životnih forme, cirkulacija novca, modalitet ratovanja, ali i struktura lire ovisi od principa mora. Kao što i dualističko-gnostička mitologija brojeva i figura koja se održala u Sredozemlju pokazuje more kao geografsku determinaciju. Ništa nije dalje od Brodela nego razumevanje Mediteranskog mora kao što se to dešava kod francuskih simbolista i impresionista gde je more, a koje je naravno isto tako Mediteransko, posebna tema. No tamo je more nosilac značenja raspršenosti, maglovitosti, svetlucanja površine, odustajanja od čvrstih rubova, a ovde, kod Brodela je ono gravitacijska sila, čvorište konstitutivnih sila. A za planine će se kod Brodela reći da one predstavljaju neku vrstu prethodeće istorije Mediterana, gde je osnaženje civilizacije oduvek nepouzdana vrednost, ali planine isto tako sačinjavaju religioznu geografiju monoteističkih vera, krajolik svetkovina gde se prevaljuju istorijske sekvence misionarstva, katehizacije, stvaranja samostana, susreta sa Bogom, verska prebivališta i tragova transcendencije. Pri tome je bitno, a ovde ću tumačiti Brodela, Mediteran je istovremeno *upisivač razlika* u evropski prostor, kao što je i on sam *stecište strujanja različitosti*. Jer, vratimo li se unazad, tada vidimo da kada Grci obezbeđuju nezavisnost u odnosu na Persijce, ili, kada kasnije Rimsko carstvo pobeđuje pirate, nastaje prostor koji se naziva „*Mare nostrum*“, ili „*bahr rum*“ i napokon stvara se ekumenski prostor koji se odvađa od ostalih delova nazvanih skupno varvarskim područjem. Tada se prvi put objedinjuje Mediteran. Prodor ove razlike raspolučuje svet na Zapad i Istok,

približno možemo reći da nastaje mediteranski bazen i Istok. A kada nastaje druga konstitutivna podela, ona se ostvaruje na osnovu istočno-zapadne osovine, unutar Mediterana i to povodom muslimanskog osvajanja Juga i Istoka. I nisu li ove granice merodavne i za današnju Evropu? Nisu li to granice o kojima, makar u drugačijem kontekstu moramo razmišljati i danas? Nije li, primera radi, deo ovog problema, da skočim u sadašnjost, i uključivanje Turske u Evropsku uniju? U svakom slučaju Brodel, nije zagovarao nikakav pacifikovano-homogenizovani Mediteran, štaviše, neumorno je tvrdio da je Mediteran geocivilizacija napetosti, i da je on većito egzistirao uz istovremeno postojanje cvetanja jednih i eksploatacije drugih. Istočni i zapadni mediteranski svet, za njega to nisu samo puke reference, nego polovi napetosti. Dakle, do projektovanog jedinstva se stiže tek uvažavanjem istorijskih disonanci i prepoznavanjem datosti.

Onaj koji prelistava rane znakove početaka, kao što to radi Brodel, taj zagovara da se na neki način ponovo počinje, on razmotava živi pergament koji nosi na sebi žigove različitosti. On hoće da kaže da je naša sadašnjost prekrivena hijeroglifima starih početaka koji se moraju dokučiti i osavremeniti da bi imali što reći. Iz njegovih razmišljanja se verovatno mogu izvesti podstreci za dijalog između Mediterana i Evrope, za prevazilaženje nepomirljivosti. Ali to se mora izvesti brižljivo, a ne na osnovu miloglasnog sentimentalnog humanitarizma. Pri tome je bitno da je Mediteran za Brodela prostor darežljivosti, on je taj koji atlantskoj Evropi kao utemeljitelj predaje poljoprivrednu kulturu, monoteističku religiju, potrošačka pravila, pravo, državne institucije, instrumente za merenje vremena. Evropa nastaje severno od Mediterana, njegovom recepcijom, ali i konfrontirajući se sa njim. I još nešto je bitno: raspravljajući o granicama/limesima Mediterana ili o tome da se prodor Mediterana zaustavlja kod Alpa, a reformacija ne dostiže mnoge delove Evrope, Brodel neumitno ulazi u još neke zone današnjih rasprava. Jer limesi su znak toga da se civilizacije ne mogu premeštati, limesi su i danas zalag da se stane na put globalnoj uniformizaciji kulture, potiranju onog lokalnog, regionalnog, da se spreči uobličavanje uređenog sveta po meri jednoličnosti, i standardizovanosti.

Verovatno ovu pouku moramo uvažavati kada razmišljamo o konsekvencama Kamijevog i Brodelovog projektovanja jedinstva Mediterana. Kao što smo videli, makar u ovako kratkom vidu, i jedan i drugi se kreću liminalnim područjima. Meni se čini da povodom Kamija i Brodela valja razmišljati o razumevanju limesa koje i te kako može biti ferment razgovora o zajedništvu koje seže preko granica. Drugačije rečeno, refleksije o mediteranskoj kulturi nam predstavljaju povod za *demokratizaciju granica* koja ne prestaje biti značajnim pitanjem u Evropi.